

Список використаних джерел

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. Київ : Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Баран В. Д. Походження слов'ян. Київ : Наукова думка, 1991. 144 с.
3. Пачкова С. П. Могильник зарубинецької культури Вишеньки біля Києва. Київ, 2008. 166 с.
4. Пачкова С. П. Про елементи оксивської культури у матеріалах зарубинецького могильника Вишеньки. *Наукові записки НАУКМА*. 2002. Т. 20. Ч. 1. С. 25–28.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, старший викладач Касян А.І.

РЕКОНСТРУКЦІЯ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ІСНУВАННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ІНОЗЕМНИМИ ДОСЛІДНИКАМИ

Лук'яниця В. В.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

e-mail: vasyl.lukianytsia@gmail.com

Методологічний прогрес у трипіллезнавстві сприяв значному посиленню уваги до вивчення навколишнього середовища енеолітичної України, прагненню реконструювати простір, який заселяли носії трипільської культури, та його зміни під їхнім впливом. Цьому сприяє значна кількість тваринних і передусім рослинних залишків, виявлених і проаналізованих зарубіжними фахівцями на новітньому обладнанні [1, 9]. Серед останніх відбитки насінин, листків, плодів, стебел на глині; обвуглені фрагменти; фітоліти (мікроскопічні силікатні частинки тканин рослин, специфічні для кожного виду) [11, 140]; пилок; полова; остюки тощо.

Саме палінологічний (пилковий) аналіз, поряд із низкою геологічних вимірів і спостережень (зокрема пов'язаних із Чорним морем, що досягло сучасного рівня в 4600–4200 рр. до н. е. [4, 11]), деякими непрямими свідченнями й узагальненнями попередніх дослідників, дозволяє судити про стародавній клімат і його циклічність – один із ключових аспектів у розвитку Трипілля. Так, у дотрипільській час в Лісостепу були поширені соснові бори, що через посушливість у 6300–4800 рр. до н. е. змінилися теплолюбними видами. На чорноморському узбережжі під впливом потепління тим часом продовжували формуватися гіперсолоні лимани. У ході розселення трипільців фіксується певне зниження температури та збільшення кількості опадів, що сприяло подальшому зростанню в рамках кліматичного оптимуму атлантичного періоду площ широколистяних лісів у Буго-Дніпровському міжріччі (БДМ), сконцентрованих передусім уздовж річок. У долині Дунаю тоді ж відзначено паводки через деградацію альпійських льодовиків (не кажучи про крах у першій половині IV тис. до н. е. більшості культур «Старої Європи»), що робило кліматичні умови на сході сприятливішими для розвитку Трипілля й «відкрило» для нього Лісостеп [3, 93]. Тут було помірно волого, що цілком забезпечувало водою сільськогосподарські потреби, а значних посух не спостерігалось [1, 11].

Новий кліматичний період – суббореал – у кінці IV тис. до н. е. натомість

приніс аридизацію і зниження ефективності землеробства [4, 12]. Тож і ліси стали занепадати з 3200 р. до н. е., коли клімат став сухішим і контрастнішим, а Степ почав наступ на північ. Це збігається з часом стагнації культурного комплексу Кукутень-Трипілля (КККТ) [8, 21]. Британські науковці з Даремського університету на чолі з Б. Альбертом, вивчаючи поблизу Небелівки (Голованівський район Кіровоградської області) пилок із шарів після існування поселення, зауважують поширення липи й ліщини, а згодом дуба, пов'язуючи це з похолоданням. Також вони припускають активніше утворення боліт [10, 27, 32]. Підсумовуючи, німецькі дослідники з Кільського університету, очолені С. Дрейбродтом і Р. Гофманном, на основі педологічного (грунтового) аналізу околиць мегапоселення Майданецьке (Звенигородський район Черкаської області) зазначають, що БДМ – це регіон, розташований на перетині західно- та східноєвропейської кліматичних систем, що й робить його досить чутливим до змін клімату [5, 14].

Завдяки, зокрема, вимірам ізотопу вуглецю $\delta^{13}\text{C}$ (це дозволяє з'ясувати походження білку в дієті індивіда та вказати на різні види фотосинтезу рослин у її складі, а звідси – на умови їхнього зростання) науковцям вдалося реконструювати ландшафт трипільських часів, щоправда здебільшого в околицях поселень-гігантів у БДМ. Аналіз ґрунтів поблизу Майданецького, здійснений німецькими фахівцями, очоленими М. Даль Корсо, засвідчив їх формування в енеоліті за лісового ландшафту (опосередковано на суттєвий деревний покрив вказують також синхронні виявлені рештки тіньюлюбних молюсків), причому із заселенням цієї території трипільцями підзолисті ґрунти змінилися на чорноземи. Обвуглені залишки свідчать про домінування тут ясену та зростання з часом частки дубу та в'язу. Решта видів (верба, береза, ліщина, сосна, липа) були майже відсутні. Водночас численні знахідки остюків ковили у верхніх шарах вказують на поступову зміну лісів на сухі степові луки. Це підтверджує й мала кількість виявлених залишків очерету та інших вологолюбних рослин [7, 1627; 11, 147].

Подібні результати отримала й команда під керівництвом Б. Альберта, що зауважує поширення в околицях Небелівки в V тис. до н. е. лісів із домінацією спершу липи, а потім – в'яза, значну вологість і високий рівень ґрунтових і наземних вод. Навіть геомагнітні плани свідчать про густішу річкову мережу в енеоліті, демонструючи палеоканали, інтерпретовані як залишки давніх русел [2, 72]. Цікаво, що здійснений Д. Міллером аналіз 4 тисяч мушель молюсків засвідчив переважання відкритого простору поблизу поселення протягом усього постльодовикового періоду (голоцену). Водні види при цьому він вважає принесеними разом із рибою чи очеретом. Дж. Чепмен у свою чергу зауважує локальний характер даного спостереження, натомість підкреслюючи наявність лісів у дещо ширшому радіусі, що дозволяє говорити йому про «лісисту луку» («wooded grassland») навколо Небелівки принаймні на початку її існування і припустити, що трипільці надавали перевагу саме такому ландшафту, засновуючи поселення безвідносно до їхнього розміру [2, 119–121]. Далі протягом IV тис. до н. е. цей ландшафт, проте, змінюватиметься: зменшення лісового покриття (що почалося зі

слідів масштабної пожежі між 4350–4070 рр.), його певне відновлення та знову зеліснення, що супроводжувалося постійним падінням рівня води. Науковці називають такий процес формуванням «культурного степу» [1, 13; 10, 25–27, 32].

До схожих висновків приходять і німці В. Кірлейс та С. Дрейбротт, а також Л. Вік із Базельського університету (Швейцарія), котра здійснила палінологічний аналіз матеріалів із поселення-гіганти Тальянки (неподалік Майданецького): поширення із першої половини IV тис. до н. е. відкритого степового ландшафту з ділянками лісів уздовж річок (на зеліснення також вказує велика кількість пилюк ліщини й вільхи – видів-«піонерів», що першими виростають на вирубаних ділянках). Водночас саме за трипільських часів тут формувалися чорноземи [9, 173, 176–177]. Зрештою, масштабний ізотопний аналіз тваринних і людських решток із пізньотрипільського поселення Косенівка дозволив поглянути на навколишнє середовище й у період, коли феномен мегапоселень добігав кінця. Воно все ще було різноманітним: фруктові дерева, кущі, лісисті ділянки. Проте відкритий степовий ландшафт, знову-таки, ставав усе більш явним [6].

Отже, палінологічні, педологічні й ізотопні дослідження зарубіжних фахівців продемонстрували наявність оптимальних кліматичних умов під час розселення трипільців, що поступово змінювалися більш посушливими. Це супроводжувалося поширенням «культурного степу» та формуванням чорноземних ґрунтів.

Список використаних джерел

1. A complex subsistence regime revealed for Cucuteni–Trypillia sites in Chalcolithic eastern Europe based on new and old macrobotanical data / W. Kirleis et al. *Vegetation History and Archaeobotany*. 2023. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00334-023-00936-y> (accessed 09.05.2024).
2. Early Urbanism in Europe: The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe / ed. by B. Gaydarska. Warsaw : De Gruyter, 2020. XXIII, 576 p.
3. Ecological dimensions of population dynamics and subsistence in Neo-Eneolithic Eastern Europe / Harper T. K., Diachenko A., Rassamakin Yu. Ya., Kennett D. J. *Journal of Anthropological Archaeology*. 2019. Vol. 53. P. 92–101.
4. Harper T. K. Sustaining Talianki: a model of Eneolithic subsistence economics at a giant-settlement of the Western Tripolye Culture, Ukraine. Unpublished M. A. thesis. Department of Anthropology, State University of New York at Buffalo, 2012. X, 96 p.
5. Holocene soil erosion in Eastern Europe-land use and/or climate controlled? The example of a catchment at the Giant Chalcolithic settlement at Maidanetske, central Ukraine / S. Dreibrödt et al. *Geomorphology*. 2020. Vol. 367. № 107302. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2020.107302> (accessed 09.05.2024).
6. Life and death in Trypillia times: Interdisciplinary analyses of the exceptional human remains from the settlement of Kosenivka, Ukraine (3700–3600 BCE) / K. Fuchs et al. *bioRxiv*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1101/2023.07.26.550735> (accessed 09.05.2024).
7. Modelling landscape transformation at the Chalcolithic Tripolye mega-site of Maidanetske (Ukraine): Wood demand and availability / M. Dal Corso et al. *The Holocene*. 2019. Vol. 29. № 10. P. 1622–1636.
8. Ohlrau R. Maidanets'ke: Development and decline of a Trypillia mega-site in Central Ukraine. Leiden : Sidestone Press, 2020. 424 p. (Scales of Transformation in Prehistoric and Archaic Societies).
9. Themes in Contemporary Archaeology / ed. by K. Kristiansen, E. Banffy, C. Broodbank. London–

New York : Routledge, 2016. Vol. 2. Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100–3400 BCE / ed. by J. Müller, K. Rassmann, M. Yu. Videiko. 311 p.

10. What was the ecological impact of a Trypillia megasite occupation? Multi-proxy palaeoenvironmental investigations at Nebelivka, Ukraine / B. Albert et al. *Vegetation History and Archaeobotany*. 2020. Vol. 29. P. 15–34.
11. Where are the cereals? Contribution of phytolith analysis to the study of subsistence economy at the Trypillia site Maidanetske (ca. 3900–3650 BCE), central Ukraine / M. Dal Corso et al. *Journal of Arid Environments*. 2018. Vol. 157. P. 137–148.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, старший викладач Касян А.І.

«ЗЕМЛЯ» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ В ДОБУ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Овдій С.М.

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: sergiyovdiy@gmail.com*

Кінострічка «Земля» геніального кінорежисера Олександра Довженка, стоїть осторонь від масової радянської кінопродукції того періоду. Створений у розпал кампанії суцільної колективізації, він пропонує унікальну художню інтерпретацію селянського світосприйняття та ставлення до землі. Розгляд цього витвору крізь призму етнокультурної символіки допомагає глибше зрозуміти складну взаємодію владної ідеології та народних традицій у процесі модернізації українського села.

Метою статті є вивчення особливостей художнього світогляду режисера Довженка, втіленого у фільмі «Земля», зосередившись на використанні язичницьких мотивів, циклічного сприйняття життя та смерті як вічного кругообігу буття, а також образно-символічної інтерпретації процесу колективізації крізь призму селянської культури.

У центрі сюжету фільму – історія про два угруповання селян: прихильників колективізації та куркулів, що чинять опір. Однак Довженко відходить від звичної для радянського кіно того часу манери зображати селян як бідняків, що піднялися на боротьбу проти експлуататорів-куркулів. Натомість він послідовно відтворює світогляд хлібороба, для якого земля – не об’єкт експлуатації, а джерело життя у прямому і переносному сенсі [1].

Вся оповідь пронизана язичницькими образами родючості та вічного кругообігу життя і смерті. Картина розпочинається зі сцени смерті діда Семена серед яблуневого саду та малих правнуків – начебто саме сім’я померлого старого втілює метафору зерна, що дає нове життя. Згодом вбивство головного героя Василя також набуває рис жертвопринесення задля відродження колективного духу в інших селян.

Фінальна сцена, де воскреслий Василь обіймає наречену, остаточно наближує цю постать до архетипу божества родючості, що вмирає та воскресає в циклі земних